

УДК 327(497.1:47)“1956”(093.2)
327(497.1:497-664)“1956”(093.2)

Др Владимир Љ. ЦВЕТКОВИЋ

ЈУГОСЛАВИЈА И ЗЕМЉЕ „НАРОДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ“ У СУСЕДСТВУ ПОЧЕТКОМ 1956. ГОДИНЕ*

АПСТРАКТ: Рад представља покушај да се на основу југословенске архивске грађе и релевантне литературе утврди до ког су степена напредовали југословенски односи са Мађарском, Румунијом, Албанијом и Бугарском почетком 1956, односно са којих позиција су Југославија и ове њој суседне земље ушле у период великих изазова које ће донети XX конгрес КПСС-а, суецка криза и догађаји у Пољској и Мађарској крајем исте године.

Кључне речи: Југославија, земље „народне демократије“, нормализација односа, 1956. година, СССР

Сукоб који је 1948. избио између Југославије и СССР-а одредио је вишегодишњу судбину југословенских односа са свим земљама које су се налазиле под доминацијом Совјета, па и оним суседним.¹ Почев од 1948. године Југославија је ушла у период

* Рад је настао у оквиру пројекта *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници*, (№ 47027), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Више о сукобу Југославије са СССР-ом и земљама „народне демократије“ видети у: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*, zbornik radova, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. III: *Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*, Beograd, 1988; Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*, Zagreb, 1988; *Velike sile i male države u hladnom ratu: slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Beograd, 2005; Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb, 1990; Radoica Luburić, *Vrući mir hladnog rata*, Podgorica, 1994; Pierre Maurer, „The Tito – Stalin Split in historical perspective“, *Bradford Studies on Yugoslavia*, no. 11, University of Bradford, 1987; Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, Vol. 2: *Twentieth Century*, Cambridge, 1983, pp. 321–335; Bernard Lory, *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours*, Paris, 1996, p. 37–40; R. West, *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia*, London, 1994, pp. 217–241; Lorejn M. Lis, *Održavanje Tita na površini. Sjedinjene Države, Jugoslavija*

крајње заоштрениости односа са Мађарском, Румунијом, Бугарском и Албанијом, који је био обележен нарушавањем дипломатских односа, раскидом скоро свих међудржавних уговора и споразума, прекидом економских односа, обуставом саобраћаја, успостављањем готово ратног стања на границама на којима је долазило до свакодневних инцидената, изразито увредљивом антијугословенском пропагандном кампањом и угрожавањем основних људских права југословенских националних мањина и држављана у свим овим земљама. Међутим, после Стаљинове смрти брзо долази до првих совјетских иницијатива за нормализацију односа са Југославијом, што је изазвало сличне акције и у земљама „народне демократије“, које су више-мање следиле совјетски пример. На основу тих иницијатива већ у току 1953. и 1954. нормализовано је стање на границама Југославије према овим земљама, дипломатски односи и саобраћај, а учињени су и први кораци на пољу обнове економске и културне сарадње. После боравка совјетске делегације у Југославији и потписивања Београдске декларације 1955. године дошло је до решавања још низа спорних питања у односима Југославије са суседима који су чинили део совјетског „лагера“, иако не и оних најтежих и не са свим суседима.

Ипак, посматрано у целини, од пролећа 1953. године па до краја 1955. односи Југославије са СССР-ом и источноевропским земљама под његовом доминацијом углавном су ишли узлазном линијом.² Почетком 1956. године у Југославији су очекивали да ти односи наставе да прате тренд побољшања иако нису могли бити сигурни да ће нестати и неке недоумице које су биле у вези са појединим питањима „политичког и теоретског карактера“ која су се неповољно одражавала нарочито на односе Југославије са

i Hladni rat, Beograd, 2003, str. 73–168; Stevan K. Pavlowitch, *Tito, Yugoslavia's Great Dictator. A Reassessment*, London, 1992, pp. 54–57; Hanhimäki, O. A. Westad, *The Cold War. A History in Documents and Eyewitness Accounts*, New York, 2003, pp. 62–63; *Zbornik radova sa međunarodnog okruglog stola Tito – Staljin*, ur. Miladin Milošević, Beograd, 2007; Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, I–III, Rijeka – Beograd, 1981, 1984; Т. Волокитина, *Советский фактор в Восточной Европе 1944–1953*, том 1–2, Москва, 1999–2002; Т. Волокитина, *Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа 1949–1953*, Москва, 2008.

² Đoko Tripković, „Uspon i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1956. godine“, *Istorija 20. veka*, 2/1998, str. 130; Ljubodrag Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953–1956, zbliženje, pomirenje, razočaranje“, *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*, zbornik radova, Beograd, 1999, str. 279–293.

суседним земљама „народне демократије“, са којима је било и највише нерешених питања.

Југословенске недоумице у вези са односима са Совјетским Савезом и другим земљама „социјалистичког лагера“ дошле су до изражаја и приликом разматрања званичног позива КПСС-а упућеног СКЈ ради присуства његове делегације на предстојећем XX конгресу у Москви. Позив је упућен последњих дана 1955. године, у време када је Јосип Броз Тито већ био на путу за Египат. Тито је са „Галеба“ 25. децембра упутио Едварду Кардељу, потпредседнику СИВ-а, депешу у којој је изнео мишљење да због спољнополитичког положаја Југославије није целисходно да се на конгрес КПСС-а шаље делегација, предлажући уместо тога слање поздравног телеграма.³ Осим тога, он је од Кардеља тражио да приликом саопштавања ове одлуке Николају Павловичу Фирјубину, амбасадору СССР-а у Југославији, каже још и да би приликом његове посете Москви „требало објаснити нека питања политичког и теоретског карактера, која се у свим источним земљама појављују у прилично конфузног облику и ремете нормалан ток и развитак политичке сарадње“.⁴ Одбијање позива за присуствовање конгресу КПСС-а и помињање потребе за рашчишћавањем „неких политичких и теоретских питања“ указују на то да у том тренутку није постојало пуно поверење у намере и будуће потезе Совјета према Југославији, али ни у спољној политици уопште. Неколико дана касније, у разговору са египатским председником Гамалом Абделом Насером 29. децембра 1955. године, Тито је експлицитно говорио о томе, рекавши да је тешко сазнати „какве су праве намере Руса“ и да све њихове осмехе треба примити „*cum grano salis*“.⁵ Он је подсетио на лоше искуство Југославије, и додао да наду даје чињеница да су нови курс започели нови људи, и то не без опозиције. Нагласио је да „питање Стаљинизма још није решено у СССР-у“ и да људи који руководе у Совјетском Савезу имају не мале тешкоће у спровођењу своје политике.⁶ Тито је, без

³ Архив Југославије (даље: АЈ), фонд Кабинет председника Републике (даље: КПР), I-5-6, СССР, Депеша Ј. Б. Тита Кардељу упућена са брода „Галеб“, 25. децембар 1955. године; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945-1956, zbornik dokumenata*, Beograd, 2010, str. 829; *Narodna armija*, 23. februar 1955. godine.

⁴ *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945-1956*, str. 829-830.

⁵ АЈ, КПР, I-2/5-2, СССР, Забелешка о разговору председника Републике Тита са председником Републике Египат Насером 29. децембра 1955. године, стр. 10.

⁶ *Исто*, стр. 10-11.

обзира на то што „осмеси“ долазе од нових људи позивао на опрез, али не и претерани опрез који би доводио до тога да се све што долази од њих прима са неповерењем.

Позиција Југославије у односу на СССР и земље „народне демократије“ почетком 1956. године најјасније је видљива из одговора који је на Титову депешу упутио Кардељ 29. децембра 1955. године. Кардељ је Тита известио о разговору са Фирјубином, коме је пренео југословенску захвалност за спремност Совјета да позову делегацију СКЈ на конгрес, али и предлог да званичан позив не упућују јер су у Југославији сматрали да је њихово учешће на таквој манифестацији преурањено и то из неколико „практичних“ и неколико „начелних“ разлога.⁷ Према ономе што је Кардељ рекао Фирјубину, први од „практичних“ разлога због којих Југославија није желела да учествује на XX конгресу КПСС-а био је у вези са чињеницом да би то изазвало „велики шум и свакаква нагађања у свету“, што би ишло на штету процеса попуштања затегнутости. Други разлог се односио на југословенско схватање да она може највише да допринесе миру и социјализму уколико настави да игра своју досадашњу улогу, а као трећи разлог наведено је да би учешће на конгресу КПСС-а отежало Југославији сређивање њених међународних економских односа у смислу ослобађања од „неких терета“ који су настали у време сукоба са Информбироом.⁸ Поред ових разлога, Кардељ је Фирјубину изнео и четири „начелна“ разлога за неприсуствовање конгресу, који су, свакако, били много значајнији јер су се тicali идеолошких питања и односа Југославије са земљама „народне демократије“. Пре свега, у Београду су били против учешћа на конгресу јер тамо југословенска делегација не би само присуствовала конгресу већ би истовремено била део политичке манифестације заједно са разним комунистичким партијама са којима до тада нису успостављени никакви контакти нити су била рашчишћена многа принципијелна питања. Друго, Кардељ је Фирјубину рекао и да у „неким источноевропским земљама“ у којима су на власти комунистичке партије још увек владају „веома чудне теорије о Југославији, социјализму и циљевима побољшања односа са Југосла-

⁷ АЈ, КПР, I-5-6, СССР, Депеша Едварда Кардеља Јосипу Брозу Титу, 29. децембар 1955. године, бр. 130; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945-1956*, str. 830.

⁸ АЈ, КПР, I-5-6, СССР, Депеша Едварда Кардеља Јосипу Брозу Титу, 29. децембар 1955. године, бр. 130.

вијом“, што је представљало тешкоћу и стварало неповерење у процесу нормализације међудржавних односа. Штавише, Кардељ је отворено рекао да југословенско руководство има поверење у искреност совјетског руководства али да то не може да каже и за руководства неких других комунистичких партија.⁹ С тим у вези био је и трећи разлог југословенског неприсуствовања конгресу, који се конкретно односио на чињеницу да ће у Москви, на конгресу, бити заступљен и Коминформ, као организација са којом СКЈ није желео да дође у контакт како због њене прошлости тако и због тога што је сматрао да такве форме сарадње више не одговарају условима. Тачније, Кардељ је појаснио да је у том тренутку Југославија била за успостављање „двостраних контаката“ међу партијама али против учествовања у колективним политичким манифестацијама. На овај трећи надовезивао се и четврти разлог који је Југославију руководио да одбије позив на XX конгрес КПСС-а, а он се тичао реакције чланства СКЈ и југословенске јавности на тако нешто с обзиром да се конкретна сарадња са источноевропским земљама као и ставови њихових владајућих комунистичких партија према Југославији нису развили до потребног нивоа.¹⁰ Кардељ је потом изнео мишљење југословенског руководства да треба и даље радити „у досадашњем правцу и формама“ и то нарочито између КПСС-а и СКЈ и да ће се пре свега у тим контактима постепено рашчишћавати поједина питања. На све то, Фирјубин је, према Кардељевој утиску, реаговао мирно, пријатељски и са разумевањем, наглашавајући и сам деликатност југословенске позиције, из чега је Кардељ извео закључак да другачији одговор Совјети нису ни очекивали.¹¹ Имајући у виду све разлоге које је Кардељ пренео Совјетима, јасно је да су на даље приближавање Југославије Совјетском Савезу и Источном блоку, односно суседним земљама „народне демократије“ почетком 1956. године утицала три основна фактора: југословенска позиција у међународним односима, нерегулисани односи са другим комунистичким партијама и страх од реакције домаће јавности.

⁹ Исто.

¹⁰ АЈ, КПР, I-5-6, СССР, Депеша Едварда Кардеља Јосипу Брозу Титу, 29. децембар 1955. године, бр. 130, стр. 1-2; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945-1956*, str. 830-831.

¹¹ Исто.

За разлику од свих ових фактора, који су били превасходно политичке природе, на процес нормализације односа Југославије са СССР-ом и земљама „народне демократије“ и на југословенску политику према том простору уопште утицао је и економски фактор, који је деловао у супротном смислу. Наиме, обнављање и јачање економских веза са источноевропским земљама доносило је бројне погодности Југославији. Закључењем трговинских и других економских споразума са СССР-ом и другим земљама Источног блока отворена су тржишта ових земаља за југословенску робу, која је тамо постизала боље цене. На то тржиште Југославија је извозила и робу коју до тада није могла да извезе на Запад, попут обуће, прерађене коже, трикотаже и што је најважније, одатле је Југославија путем клириншког плаћања добијала важне сировине попут нафте, памука, ваљаног материјала и угља за коксирање, што је све знатно утицало на растерећење платног биланса земље.¹² Осим предности које је доносила робна размена, Југославија је са Истока почела да добија и повољне кредите за изградњу индустријских објеката а преко споразума о научно-техничкој сарадњи и лиценце и патенате, помоћ стручњака и могућност усавршавања својих кадрова. Међутим, иако је продубљивање економских односа са Истоком било повољно за Југославију, у Београду је постојала и свест о потреби да се избегне једнострана оријентација спољне трговине (као у периоду 1945–1948. године) тако што би се очувале некакве пропорције у трговини са Истоком и са Западом, поготову имајући у виду производне и извозне могућности Југославије.¹³ Колико је већ почетком 1956. за Југославију порастао значај економске сарадње са Истоком говоре и подаци да је уговорена робна размена Југославије са СССР-ом и источноевропским земљама достигла цифру од 80 милиона долара када је у питању био извоз и 82 милиона долара када је у питању био увоз. Под условом да се сви уговори реализују у потпуности, то је требало да износи 26% југословенског извоза и 17% укупног увоза.¹⁴

¹² Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије (даље: ДАМСПС), Политичка архива (даље: ПА), 1956, Источноевропске земље, фасц. 67, дос. 1, Економски односи са источноевропским земљама, 26. март 1956. године, Пов. бр. 422959, стр. 1.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

Економски интереси Југославије играли су улогу и у њеној политици према суседним земљама „народне демократије“ иако је на њих, збирно гледано, отпадало тек око 1/8 робне размене са читавим Источним блоком. Тако је трговински уговор закључен са Румунијом децембра 1955. предвиђао укупну размену од 11 милиона долара и то са знатно побољшаном структуром робе јер је, за разлику од претходне године, Румунија пристала да прода нафту, кукуруз и маст.¹⁵ Протокол о робној размени за 1956. са Бугарском, у вредности од девет милиона долара, потписан је почетком фебруара исте године и такође је предвиђао проширивање робних листа производима попут угља, кукуруза, електропорцелана, деривата нафте, сировог гвожђа и сл. Знатно скромнија размена, у износу од само 1,5 милиона долара, уговорена је била и са Албанијом протоколом потписаним крајем децембра 1955. године.¹⁶ Са Мађарском, до средине марта 1956, још увек није био потписан никакав споразум о робној размени за текућу годину. Разлог је била мађарска некооперативност, због које су још септембра 1955. били прекинути преговори о знатним југословенским финансијским потраживањима.¹⁷

Неуспех финансијских преговора између Југославије и Мађарске обележио је и њихове међусобне односе у целини, изазвавши дуготрајну стагнацију односа, која је била приметна и почетком 1956. године.¹⁸ Од 10. до 17. јануара вођени су нови, прелиминарни преговори у Будимпешти, али су и они остали без резултата. Мађари су се чврсто држали своје дотадашње позиције да могу да плате само 72 милиона долара у року од десет година или евентуално за седам година ако би структура робе којом би плаћали била повољна за њих.¹⁹ Они су и даље тврдили да признају само неплаћене рачуне, камату на њих од 2% и репарације за које су молили да се смање за 2/3. Остала југословенска потраживања они нису признавали јер су сматрали да се могу компензовати са њиховим потраживањима, где би опет сума од 72 милиона дола-

¹⁵ ДАМСПС, ПА, 1956, Источноевропске земље, фасц. 67, дос. 1, Економски односи са источноевропским земљама, 26. март 1956. године, Пов. бр. 422959, стр. 7.

¹⁶ Исто, стр. 8.

¹⁷ Исто, стр. 6–7.

¹⁸ Више о томе у: Katarina Kovačević, „Yugoslav-Hungarian Relations 1953–1956“, *Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945–1955 (slučaj Jugoslavije)*, Beograd, 2005, str. 140–158.

¹⁹ АЈ, КПР, I–5–6, Мађарска, Преговори са Мађарском, строго поверљиво, 20. јануар 1956. године, стр. 1.

ра била једино могућа с обзиром на њихову тешку економску ситуацију. Југословенски став је био много еластичнији: иако су у Београду полазили од цифре од преко 200 милиона долара, истовремено су изражавали жељу да се дође до ниже суме која би реално одражавала узајамна потраживања и могућности, и све то уз бројне олакшице за плаћање и са перспективом све већег и већег смањења укупне суме мађарских дуговања уколико би она била измирена у краћим роковима.²⁰ Најнижа сума коју је тражила Југославија свела се на 150 милиона долара, која би била плаћена за седам година.²¹ Међутим, Мађари су и даље остали на својим почетним позицијама.

Иако је било договорено да разговори који су се одвијали у Будимпешти остану тајна, по интересовању совјетских дипломата у Будимпешти било је јасно да су они били упознати са њима. Тако се економски саветник совјетске амбасаде распитивао код Југословена за ток преговора уз наглашену потребу разумевања за мађарску тешку ситуацију, јер је била оптерећена великим дуговањима, из чега су у југословенској амбасади извели закључак да су Мађари успели да Совјете убеди да се налазе у тешком положају и евентуално их придобију за своје становиште.²² Само неколико дана касније, у разговору југословенског посланика Далибора Солдатића са совјетским амбасадором у Будимпешти Јуријем Андроповом, поново је било дотакнуто питање југословенско-мађарских односа и непопустљивости мађарске стране у вези са финансијским потраживањима. Солдатић је том приликом поредио развој југословенско-совјетских и југословенско-мађарских односа подвукавши да код Мађара не види нимало добре воље да се крене са мртве тачке. Андропов је упадљиво избегавао да изнесе своје мишљење о томе али није ни покушавао да брани Мађаре њиховом тешком економском ситуацијом.²³

Од почетка фебруара 1956. Југославија је почела да дипломатским каналима скреће пажњу Мађарима да ће њихова непопу-

²⁰ Исто, стр. 1–2.

²¹ ДАМСПС, ПА, 1956, Мађарска, фасц. 53, дос. 2, Циркуларни телеграм ДСИП-а амбасадама ФНРЈ у Москви, Варшави, Прагу, Букурешту и Софији и Посланству ФНРЈ у Тирани, 28. јануар 1956. године, Пов. бр. 41816.

²² ДАМСПС, ПА, 1956, Мађарска, фасц. 53, дос. 2, Деша Посланства ФНРЈ у Будимпешти ДСИП-у бр. 27, 23. јануар 1956. године, Пов. бр. 41816.

²³ ДАМСПС, ПА, 1956, Мађарска, фасц. 53, дос. 2, Телеграм Посланства ФНРЈ у Будимпешти бр. 31, 25. јануар 1956. године, Пов. бр. 41816.

стљивост створити „мучну“ атмосферу и нанети велику штету узамним односима. О томе је Солдатић разговарао са мађарским министром иностраних послова Јаношем Болдоцким, као и са његовим помоћником Ендреом Шиком. Шик је чак износио нова оправдања, питајући Солдатића зашто Југославија инсистира на плаћању пуног износа репарација ако зна да је ту штету проузроковала Хортијева Мађарска а сада треба да је плати социјалистичка Мађарска. Не мало изненађен, Солдатић се са своје стране чудио да Мађари износе овакве „аргументе“ када не желе ни да плате штету коју је Југославији после 1948. године нанела социјалистичка Мађарска.²⁴ Након тога, Солдатић је Шик у скренуо пажњу да је Мађарска у том тренутку била на последњем месту када је у питању била нормализација односа са Југославијом, да односи стагнирају, да за тако нешто нема оправдања, тражећи од њега да се замисли какве последице би могле да наступе из таквог стања ствари.²⁵ Вероватно увиђајући могућу штету, мађарски председник владе Хегедиш средином фебруара је дао јавну изјаву да је унапређење односа са Југославијом могуће, чиме је оставио одшкринута врата за договор у будућности.²⁶ Као још један гест добре воље са мађарске стране тих дана је дошло и омогућавање Солдатићу да посети Мохач и сретне се са представницима југословенских мањина.²⁷

Иако најважније, питање финансијских потраживања није било и једино нерешено. Поред тога, на југословенску иницијативу су већ била постављена и питања југословенских националних мањина и ИБ емиграната који су се налазили у мањинским установама. Осим ових покренутих а још нерешених, односе су оптерећивала и питања која још увек нису била ни покренута а тицала су се реституције културних добара, двојног држављанства и статуса југословенских држављана у Мађарској, двовласништва и рехабилитације Југославије и њених грађана осуђених на антијугословенским процесима.²⁸

²⁴ ДАМСПС, ПА, 1956, Мађарска, фасц. 53, дос. 2, Телеграм Посланства ФНРЈ у Будимпешти, без броја, 3. фебруар 1956. године, Пов. бр. 41816.

²⁵ *Исто*, стр. 2.

²⁶ *Borba*, 11. februar 1956. godine.

²⁷ *Borba*, 5. februar 1956. godine; *Politika*, 15. februar 1956. godine.

²⁸ ДАМСПС, ПА, 1956, Источноевропске земље, фасц. 67, дос. 1, Преглед односа Југославије са источноевропским земљама од Београдске декларације до данас, 20. фебруар 1956. године, Пов. бр. 422818, стр. 2–3.

Почетком 1956. године у Београду нису могли бити задовољни ни развојем својих односа са Албанијом. Ти односи нису били у тако израженој стагнацији као у случају Мађарске, али ипак још увек нису били ни близу отпочињању суштинске нормализације.²⁹ Иако је од септембра 1955. било позитивних промена у ставу Албаније према Југославији, у Београду нису гажили илузију да је у питању била коренита промена или знак добре воље и спремности да се исправљају грешке већ су били уверени да је у питању била само „објективна нужда“.³⁰ Због тога су став Југославије и њена политика према Албанији били резервисани, поготову у односу на политику коју је водила према другим земљама „народне демократије“, што је изазивало видну нервозу у албанским владајућим круговима. Многи од албанских функционера приговарали су југословенским дипломатама у Тирани да Југославија не прихвата њихове предлоге, да покреће питања која није покретала у другим источноевропским земљама (питање повлачења оптужби), као и да само посланство не спроводи доследно политику СКЈ према Албанији тј. да у Посланству и ДСИП-у има људи који се противе партијској „линији“ по питању Албаније.³¹

Са југословенске тачке гледишта, код Албанаца је и даље била приметна појава подвојености у руководству када је у питању био став према Југославији: Шеху се и даље чинио крут и непомирљив а Хоџа еластичнији и са већим утицајем на „масе“. С тим у вези, југословенско посланство је уочило престанак кампање против „непријатеља партије“ и чак гласине о некој врсти рехабилитације појединих бивших функционера (Кристо Темелко, Тук Јакова), у чему су видели намеру Албанаца да на тај начин лише југословенску политику евентуалне помоћи тих људи.³²

Побољшање односа Албаније према Југославији било је почетком 1956. године видљиво у јавно изношеном ставу, у пар-

²⁹ Више о томе у: Aleksandar Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile 1945–1961*, Beograd, 2011.

³⁰ АЈ, КПР, I-5-6, Албанија, Забелешка о односима Југославија–Албанија, Стр. пов. бр. 4, 9. фебруар 1956. године, стр. 1.

³¹ АЈ, фонд Савез комуниста Југославије (даље: 507), ЦК СКЈ, IX, 1/I-270, Забелешка са састанка одржаног са другом Ајтићем, нашим Послаником у Тирани дана 1. фебруара 1956. године, Стр. пов. бр. 42, стр. 1.

³² Исто, стр. 1–2.

тијским организацијама и на предавањима, да је Југославија социјалистичка земља. Међутим по питању повлачења оптужби против Југославије са процеса Кочи Дзодзеу наилазило се на одлучан отпор јер су Албанци то сматрали искључиво унутрашњим питањем Албаније и чак изводили закључак да је Кочи Дзодзе као противник социјализма у Албанији аутоматски био и непријатељ социјалистичке Југославије.³³ Разматрајући могућности будуће југословенске политике према Албанији, у ДСИП-у су, полазећи од чињенице да је Мехмед Шеху, председник албанске владе, представљао главну препреку развоју југословенско-албанских односа, сматрали да би требало прихватити неколико албанских предлога и тако избити Шехуу из руку аргументе за тврдњу да је Југославија та која не жели нормализацију односа али водећи рачуна да то ни на који начин не учвршћује његову позицију. У том смислу за Југославију је било прихватљиво закључење санитарно-ветеринарског и споразума о заштити биља, као и гостовање појединих албанских уметника, али не и закључење споразума о ПТТ саобраћају, који је много више био потребан Албанији него Југославији.³⁴ Истовремено, ДСИП је планирао и да сукцесивно поставља пред Албанце читав низ питања за чије решење је била заинтересована Југославија (расветљавање судбине двојице носилаца штафете који су нестали у Албанији, повратак насилно одведених грађана, достављање података о ухапшеним југословенским држављанима, склапање споразума из домена водопривреде, положај македонске мањине у Албанији, поправка разорених војничких гробаља, повраћај виле у Драчу и плаца у Тирани) не би ли на тим питањима проверили докле иде спремност албанских власти када је у питању било побољшање односа.³⁵ Једина питања која Југославија није намеравала да у скорије време постави пред Албанце тицала су се повлачења оптужби против ње у вези са односима до 1948. године, финансијских потраживања према Албанији и обештећења за погинуле граничаре и цивиле, јер су она захтевала припрему обимнијег материјала.³⁶ Осим тога, то су била и најтежа питања која нису имала много изгледа да буду решена онако како је то желела Југославија.

³³ Исто, стр. 2–3.

³⁴ АЈ, КПР, I–5–6, Албанија, Забелешка о односима Југославија–Албанија, Стр. пов. бр. 4, 9. фебруар 1956. године, стр. 2–3.

³⁵ Исто, стр. 3–4.

³⁶ Исто, стр. 4.

За разлику од развоја односа са Мађарском и Албанијом, југословенски односи са Румунијом и Бугарском почетком 1956. развијали су се без већих проблема, готово рутински. То се нарочито односило на Румунију, која је решивши крајем претходне године најтеже спорно питање – питање ослобађања Срба депортованих у Бараган – постала једна од земаља „народне демократије“ које су најуспешније нормализовале своје односе са Југославијом иако је њена стартна позиција била веома лоша. Почетком 1956. године између Румуније и Југославије из домена међудржавних односа остала су да се регулишу још само мање важна питања која су била више техничког карактера. Тако је, на обострану иницијативу, у то време већ било покренуто питање закључивања ветеринарско-санитарне конвенције и конвенције о заштити биља а тек је требало покренути преговоре о закључењу читавог низа споразума и конвенција (о заједничкој борби против заразних болести у пограничном појасу, о пловидби Бегејом, о регулисању реке Нере, о двојном држављанству и екстрадицији, о двовласничким имањима и малограничном промету, о рехабилитацији и обештећењу југословенских држављана осуђених на антијугословенским процесима, као и о још неколико споразума из области социјалног осигурања).³⁷

Иако је питање ослобађања Срба из Барагана било решено крајем 1955. године, почетком 1956. Југославија је будно пратила како се одлука о пуштању Срба и њиховом повратку својим кућама спроводи у пракси. Познајући слабости румунске државе и администрације, у Београду су очекивали да повратак Срба неће проћи без проблема, на шта је, још у децембру, скренута пажња и самом Георги-Георгију Дежу, првом секретару РРП, који је обећао да ће се тај процес контролисати „одозго“.³⁸ Најчешћи проблем са којим су се по повратку суочавали Срби тицао се њихових кућа које су заузеле војска, локалне задруге или колонисти из Молдавије, који су одбијали да их напусте. Чак и када би добили испражњену кућу, она је најчешће била руинирана. Иако су локалне румунске власти учествовале у ослобађању српских кућа, често је долазило до сукоба повратника са колонистима па и до

³⁷ ДАМСПС, ПА, 1956, Источноевропске земље, фасц. 67, дос. 1, Преглед односа Југославије са источноевропским земљама од Београдске декларације до данас, 20. фебруар 1956. године, Пов. бр. 422818, стр. 3.

³⁸ АЈ, 507, ЦК СКЈ, ИХ, 107/III-17, Неки проблеми у вези репатрираних и пуштених Срба у Банату, 23. јануар 1956. године, Пов. бр. 4612, стр. 1.

физичког разрачунавања. Такође је било и случајева да су се представници румунских власти, суочени са таквим сукобима и проблемима, једноставно повлачили и остављали људе да сами реше свој проблем.³⁹

Осим овога, проблем за Југославију је представљао и њен однос са људима који су до депортације представљали елиту и неку врсту руководства српске мањине у Румунији (Милош Тодоров, прота Николић, Божа Стојанов, браћа Николин) а по изласку на слободу обраћали су се југословенској амбасади тражећи савете у погледу свог држања, изражавајући спремност да раде све оно што би се од њих тражило.⁴⁰ На тај начин, Југославија је довођена у нелагодну позицију те је овој групи Срба, преко Јове Николина, поручено да се, без обзира на вишегодишње страдање, држе лојално у односу на Румунију не би ли избегли да поново доспеју у затвор. У југословенској амбасади у Букурешту им је још речено и да морају да воде рачуна да су румунски држављани, да подлежу њиховим законима и да је Југославија учинила све да се исправи неправда према њима те да сада они треба да воде рачуна да неким „нетактичним поступцима“ не отежају и свој и положај Југославије, која је имала одређене границе до којих је о њима, као држављанима Румуније, могла да се брине.⁴¹ У том смислу од њих је посебно тражено да избегавају сукобе са људима из редова српске мањине који су се у претходном периоду компромитовали и да се активно укључе у политички живот Румуније.

Постојао је још један став који је заступала ова група људи (а изгледа и већина повратника из Барагана) а који није одговарао тадашњој југословенској политици према Румунији. Он се тицао јасно изражене њихове жеље да се преселе у Југославију. Срби повратници су ту жељу образлагали тиме да за њих по повратку из затвора нема места у Румунији, да су „васпитани на југословенској стварности“, да не могу да се помире са румунским режимом, да не могу поново да живе и раде у средини која се према њима понела онакао како се понела и да ће се увек осећати грађанима другог реда.⁴² На то им је речено да Југославија заступа сасвим супротан став: да су били потребни управо тамо где су се налазили

³⁹ Исто.

⁴⁰ Исто, стр. 2.

⁴¹ Исто.

⁴² Исто, стр. 1–2.

да би одржавали „дух српског живља“ и доприносили „позитивном развоју Румуније“, за коју су у Београду сматрали да у последње време „врши извесне коректуре своје политике“.⁴³ После ових речи, морало је и водећим Србима - мањинцима бити јасно да је у односима између Југославије и Румуније окренут нови лист па је у таквим околностима и њима намењена другачија улога од оне коју су имали до тада.

Почетак 1956. године донео је и даље побољшање југословенско-бугарских односа, али уз ограду да најважнија спорна питања још увек нису била ни постављена са југословенске стране. У том тренутку у току је, на југословенску иницијативу, било решавање питања двојног држављанства и реституције културних добара, док је бројна друга питања (двовласничка имања и малогранични промет, међусобна финансијска потраживања, статус македонске националне мањине у Бугарској, накнада штете за убијене граничаре, рехабилитација Југославије као земље и њених грађана осуђених на антијугословенским процесима) тек требало да дођу на дневни ред.⁴⁴ Без обзира на то, односи две земље су тих дана били у успону. Помоћник бугарског министра иностраних послова Герасимов је предао 30. јануара у Софији југословенском амбасадору Миљковићу званичан позив бугарског Собрања упућен југословенској Савезној скупштини да пошаље своју делегацију у посету Собрању.⁴⁵ У Београду су били спремни да прихвате позив али су сматрали да је остало мало времена до почетка марта, за када је важио позив. Осим тога, Моша Пијаде је, као председник Савезне скупштине ФНРЈ, тражио да циљ посете буде упознавање са приликама у савременом државном и друштвеном животу Бугарске, као и да током боравка делегације не буде никаквих масовних манифестација, митинга или зборована. За крај посете, Пијаде је тражио разговор делегације са већом групом чланова Собрања и, евентуално, конференцију за штампу.⁴⁶ На основу тога, 11. фебруара је бугарском амбасадору у Београду Ангелову пренето да

⁴³ Исто, стр. 3.

⁴⁴ ДАМСПС, ПА, 1956, Источноевропске земље, фасц. 67, дос. 1, Преглед односа Југославије са источноевропским земљама од Београдске декларације до данас, 20. фебруар 1956. године, Пов. бр. 422818, стр. 3.

⁴⁵ Mita Miljković, *Burne diplomatske godine. Iz sofijskog dnevnika 1953–1956. godine*, Beograd, 1995, str. 247; *Borba*, 7. februar 1956. godine; *Politika*, 8. februar 1956. godine.

⁴⁶ Mita Miljković, *Burne diplomatske godine. Iz sofijskog dnevnika 1953–1956. godine*, str. 250.

југословенска Савезна скупштина прихвата позив Собрања, на шта је он изразио велико задовољство бугарске стране. Само дан раније, у Софији је потписан Споразум о робној размени између Бугарске и Југославије за 1956. годину, као и Споразум о научно-техничкој сарадњи и Споразум о клаузули највећег повлашћења у робној размени.⁴⁷ У атмосфери очекиване посете југословенске партламантарне делегације, потписивање ових споразума додатно је доприносило утиску да односи Југославије и Бугарске бивају све бољи и бољи.

Почев од 1953. процес нормализације односа између Југославије са једне и СССР-а и земаља „народне демократије“ (укључујући и оне суседне) са друге стране одвијао се у знаку опреза, тактизирања, неповерења и малих корака. Разлог томе била је крајња супротстављеност двеју страна када је у питању био коначни циљ тог процеса, који је за Совјете представљао повратак Југославије у „социјалистички лагер“ а за Југословене нормализацију односа уз јавну сатисфакцију за политичку и економску штету претрпљену током година сукоба као предуслова за изградњу њене нове спољнополитичке стратегије која се темељила на принципима мирољубиве коегзистенције и еквилибрансе у односу на блокове. У таквим условима на Југославију су деловали различити фактори, од којих су они политичке природе (страх од идеолошког приближавања земљама од којих је она настојала да се у том смислу дистанцира, жеља да се очувају добри односи са Западом изграђени у претходних неколико година...) деловали у правцу опрезног приближавања Истоку а они економске природе (нова тржишта за југословенску робу, повољни инвестициони кредити...) у правцу чвршћег повезивања са земљама са којима је до јуче била у сукобу. Почетак 1956. године представљао је у том смислу тренутак у коме се, у условима када ниједна страна није давала одлучујуће концесије оној другој, стигло најдаље у развоју односа. Тек започети раскид СССР-а са стаљинизмом на XX конгресу КПСС-а и потписивање Московске декларације отвориће нове могућности и створити предуслове за нормализацију политичких односа, чији врхунац је представљала поновна међупартијска сарадња.

⁴⁷ Исто.

Summary

Vladimir Lj. Cvetković, Ph. D.

Yugoslavia and the neighboring „people’s democracy” countries at the beginning of 1956

Key words: *Yugoslavia, „people’s democracy” countries, normalization of relations, the year 1956, the USSR*

Since 1953 the process of normalizing relations between Yugoslavia on one side and the USSR and the „people’s democracy” countries (including neighboring countries) on the other side was marked by caution, tactical moves, mistrust and small steps. The reason being extreme confrontation of the two sides regarding the final goal of the process, which for the Soviets meant the return of Yugoslavia into the „socialist camp” but for the Yugoslavs a normalization of relations with a public apology for the political and economic damage done during the years of conflict which would be a precondition for the development of its new foreign policy strategy based on the principles of peaceful coexistence and equidistance from the two blocks. Various factors were at work in Yugoslavia in such circumstances, the political ones (fear of an ideological rapprochement with the countries it wanted to distance itself from, a wish to retain good relations with the West that was developed in the previous few years, ...) directed the country towards a cautious rapprochement with the East and the economic ones (new markets for Yugoslav goods, favorable investment loans ...) towards establishing stronger connection with the countries it had been in conflict with a short time ago. The beginning of 1956 marked in that sense the moment when the development of relation was at its high peak in circumstances when neither side gave decisive concessions to the other. The break of USSR with Stalinism at the 20th Congress of the CPSU (Communist Party of the Soviet Union) and the signing of the Moscow Declaration opened new opportunities and created preconditions for the normalization of political relations whose high point was the reestablishment of interparty cooperation.